

**ПРЕСОЗНАВСТВО:
ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ**

Пресознавство. 2023. Випуск 2

Роман Бліхарський

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7084-0473>

кандидат наук із соціальних комунікацій

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника

(Львів, Україна)

patra727@gmail.com

УДК 070:001.891]:001.1

**ПАРАДИГМАЛЬНІ ПІДСТАВИ
ПРЕСОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

DOI 10.37222/2786-7552-2023-2-1

У статті змальовано парадигмальну модель наукового дослідження, яка складається із системи переконань, яких дотримуються науковці, концепцій, теоретичних моделей, епістемологічних позицій, методологічних прийомів та аксіологічних принципів, що визначають спектр наукових підходів до вивчення медіаявища.

З'ясовано, що вченим, які займаються проблематикою соціальних комунікацій, необхідно враховувати комплексність об'єкта вивчення, а сам процес дослідження повинен бути сконструйований таким чином, щоби, маючи визначені принципи, спрямування, чіткі дисциплінарні рамки, апробовану теоретичну та методологічну базу, у ньому також залишалась можливість для міждисциплінарної взаємодії бути адаптивним стосовно актуальних проблем та наукового інструментарію.

У статті парадигмальний метатеоретичний підхід розглянуто як один з ефективних шляхів організації системи вирішення амбівалентних завдань, які можуть постати при проведенні пресознавчих досліджень. Проаналізовано основні сучасні підходи до конструювання теоретико-методологічних та епістемологічних

моделей вивчення журналістикознавчої, соціокомунікаційної проблематики на міждисциплінарних, поліпарадигмальних засадах та охарактеризовано домінуючі дослідницькі парадигми, на основі яких здійснено дослідження засобів масової інформації за кордоном.

Окреслено низку переваг використання парадигмального підходу в організації пресознавчих досліджень і при ефективному обміні та репрезентації отриманих знань, зокрема налагодження процесу вивчення преси, систематизація концепцій, теорій та методів її вивчення, визначення наукових стандартів проведення пресознавчих досліджень та ін.

Визначено, що важливим завданням вирішення проблем, пов'язаних із парадигмальною орієнтацією пресознавчих досліджень, – це проведення у майбутньому метанаукового аналізу вітчизняних наукових праць із комунікативістики, що дозволить виявити суперечності та узгодженість між засадничими й операційними елементами досліджень задля віднаходження та корегування оптимальної моделі вивчення медіа, зокрема преси.

Ключові слова: пресознавство, журналістикознавство, соціальні комунікації, наукова парадигма, метатеорія, метанаука, засоби масової інформації, преса.

Постановка проблеми. Важливим атрибутом сучасного світу є обмін та поширення актуальної інформації, що реалізується системою засобів масової комунікації, важливим компонентом якої досі є преса. Сукупність існуючих у межах певної країни власних та міжнародних друкованих і цифрових періодичних видань забезпечує поширення повідомлень щодо широкого спектра тем у сфері політики, економіки, суспільного життя, культури та мистецтва, науки і спорту, дозвілля та розваг тощо, таким чином сприяючи вдоволенню різноманітних актуальних потреб аудиторії.

Усебічне вивчення засобів масової інформації дає змогу відстежувати їхню роль у формуванні громадської думки, соціальних стереотипів, системи культурних цінностей сучасності. Розкриття специфіки функціонування друкованої періодики у ретроспективі дозволяє змодельювати етапи становлення

медіазасобів та з'ясувати їхній вплив на суспільні процеси упродовж різних відрізків часу у минулому.

Вчені, які займаються пресознавчою проблематикою, повинні враховувати усю складність та багатовимірність об'єкта свого вивчення. Їхній дослідницький процес повинен бути дисциплінарно детермінованим та водночас враховувати надбання інших наукових галузей, мати чіткі орієнтацію й принципи та бути гнучким й адаптивним, стояти на валідній теоретико-методологічній основі та зважати, що час від часу її аспекти можуть переглядатись та змінюватись.

Один із шляхів вирішення окресленої антиномії – це засобом парадигмального метатеоретичного підходу розглянути механізм проведення пресознавчих студій через артикуляцію та ревізію основних ідей, припущень, концептуальних орієнтирів і теоретико-методологічних засад свого наукового фаху.

Мета дослідження – окреслити концептуальну парадигмальну модель наукового дослідження, з'ясувати домінуючі наукові парадигми, на яких ґрунтується вивчення засобів масової інформації, зокрема преси, окреслити потенціал та обмеження парадигмальних підстав пресознавчих досліджень.

Об'єкт дослідження – теоретичні напрацювання, присвячені проблематиці наукових дослідницьких парадигм, які лежать в основі досліджень у галузі соціальних комунікацій, а саме: набір переконань, концепцій, підходів, теоретичних моделей, епістемологічних позицій та методологічних прийомів, що визначають спосіб, у який вивчаються медіаявища.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика наукової парадигми досліджень засобів масової інформації та проблематика її окремих аспектів висвітлювалась українськими науковцями в окремих працях. Зокрема, Т. В. Казакова у статті «Сучасне українське журналістикознавство крізь призму концепту “соціальні комунікації”» окреслює міждисциплінарний підхід щодо ефективного вивчення складного, системного та динамічного об'єкта, яким є журналістика, суть якого полягає у «синергетичному з'єднанні філологічного та комунікативістського й соціологічного векторів» із залученням теоретико-методологічних надбань інших гуманітарних наук, а саме: культурології, історії та філософії [3, с. 6].

Описана у статті епістемологічна складова такої поліпарадигмальної схеми журналістикознавчих досліджень твориться за типами комплексацийної, конфігураційної та флюїдної взаємодії зазначених наукових дисциплін. На думку дослідниці, із переходом на парадигму соціальних наук «журналістикознавство не мусить втрачати філологічності», оскільки «обидва вектори (і філологічний, і комунікативістсько-соціологічний) корисні й плідні» [3, с. 9].

М. В. Бутиріна у статті «До питання побудови метатеорії масової комунікації» розглядає можливість побудови метатеорії масової комунікації через окреслення поліпарадигмальної моделі комплексу напрямів дисциплін, предметами вивчення яких є різні аспекти соціальних комунікацій. Щодо схеми їхньої взаємодії, як зазначає дослідниця, ще станом на 2012 р. серед науковців не було консенсусу, оскільки проблематика соціальних комунікацій розроблялася також у межах інших дисциплін, як-от: соціологія, психологія, культурологія тощо, що розосереджувало її аспекти «по різних наукових дисциплінах», а самій «теорії комунікації бракує цілісного уявлення про її феноменальність» [1, с. 8]. Окреслену колізію М. В. Бутиріна пропонує вирішити через формулювання метатеорії вивчення соціокомунікаційних феноменів.

В одній із розвідок Н. Б. Мантуло аналізує особливість використання іншими науковцями концепту «парадигма» у дискурсі досліджень масових комунікацій. Ця проблематика розглядається з позиції концепції постнекласичного етапу в історії науки, атрибутами якої, зокрема, є потенційна міждисциплінарність та поліпарадигмальність усіх наукових дисциплін, які належать до власне топіки постнекласичної науки. Не є тут винятком і вивчення соціальних комунікацій. Однак у статті обстоюється позиція щодо узгодженого та систематизованого залучення епістемологічних можливостей також і класичних та некласичних наук задля «зміцнення та урізноманітнення методологічних засад масовокомунікаційної теорії і практики» [5, с. 28].

Н. Б. Габор у статті «Кінець журналістикознавства чи початок нової епохи досліджень?» окреслює спектр переваг та проблем теоретико-методологічного характеру, які постають перед дослідниками ЗМІ унаслідок парадигмального переходу

журналістикознавства із галузі філологічної до сфери соціальних наук, та стрімкої трансформації усієї медіасфери і засобів масової комунікації. Щодо переваг, то дослідниця вказує на відкриту можливість «створення синкретичної метатеорії, яка дозволяє об'єднувати міждисциплінарні знання та методологію для вивчення й осмислення процесів не лише щодо функціонування ЗМІ, й тих, що їх породили, і які породили вони»; щодо мінусів то вона зазначає, що синтетичне розширення та розпорошення проблематики журналістикознавчих студій загрожує зникненням цього наукового напрямку, «заради відродження якого власне й відбувся [його] соціальнокомунікаційний перехід» [2].

Новизна. У дослідженні проаналізовано ідеї щодо конструювання теоретико-методологічних та епістемологічних моделей вивчення журналістикознавчої, медійної, соціокомунікаційної проблематики на міждисциплінарних та поліпарадигмальних засадах, які окреслювалися науковцями впродовж останніх десятиліть, акцентовано актуальні теоретико-практичні завдання вітчизняних пресознавчих студій, запропоновано шляхи їх вирішення з позиції парадигмального дослідницького підходу, окреслено ймовірні лімітації при його застосуванні на підставі досвіду метанаукового дослідження наукових праць із комунікативістики закордоном.

Методи дослідження. У нашому дослідженні з метою концентрації знань в окресленій проблематиці та для формулювання загальних висновків застосовано комплекс методів: засобом системного огляду визначено критерії відбору досліджуваних праць вітчизняних науковців, оцінено їхню якість та проаналізовано результати; використовуючи метод наративного аналізу, сформулювало загальний теоретичний каркас розуміння концепцій наукової парадигми, парадигмального зсуву, дослідницької парадигми тощо. Засобом теоретичного огляду ми проаналізували та підсумували існуючий досвід вирішення теоретико-практичних питань застосування парадигмального підходу під час здійснення медіастудій.

Виклад основного матеріалу. В Україні наукові дослідження засобів масової інформації, які розпочалися, фактично, ще у XIX ст., за час свого становлення неодноразово зазнавали демаркаційних наукотворчих процесів, змін проблематико-тематичних і

теоретико-практичних орієнтацій. Цей період особливий історико-літературознавчим спрямуванням пресознавчих розвідок та історичних журналістикознавчих і бібліографічних напрацювань М. Грушевського, І. Франка, Б. Грінченка, О. Маковея, В. Щурата, І. Кривецького, В. Дорошенка, І. Калиновича та ін.

У час міжвоєнної ґрунтовні історико-бібліографічні розвідки здійснював В. Ігнатієнко, публікуючи їх на сторінках наукового журналу «Бібліологічні Вісті» (1923–1930). Також важливу роль у розробці вітчизняної пресознавчої проблематики та періодизації історії української преси відіграли імміграційні праці А. Животка, сконцентровані у лекційному курсі «Історія української преси» [8, с. 10–11].

Повоєнні 1950-ті рр. поряд із налагодженням фахової журналістської освіти у стінах Київського та Львівського університетів характеризуються появою окремих напрямів у журналістикознавчій науці. Починаючи з цього періоду, в межах уже інституціолізованого організаційного наукового процесу почали вирізнятись й оформлюватись історичний та теоретико-прикладний напрями вивчення засобів масової інформачії¹. Хоча впродовж усього радянського періоду українські журналістикознавчі студії не припинялися, однак через відомі історико-політичні причини вони були виразно ідеологічно заангажовані.

Упродовж 1990–2000-х рр. в Україні у новітніх суспільно-політичних реаліях, водночас із змінами в економіці та культурному житті країни стрімко модифікувався характер функціонування ЗМІ, почали з'являтися т. зв «нові медіа». Дедалі помітнішу роль у житті суспільства, яке поступово стає глобальним, починають відігравати соціальні мережі. Ці та інші фактори спонукають науковців, які займалися передусім теорією преси та журналістики, активно напрацьовувати власні концепції, інтерпретативні моделі, методики вивчення ЗМІ та опрацьовувати уже розроблені закордоном. У цей період журналістикознавчі студії, принаймні номінально, були інспіровані філологічною парадигмою, що було певним обмеженням для науковців. Теоретико-методологічні підходи філології цілком валідні для текстологічних досліджень, однак їхній епістемологічний

¹ Детальніше про це див.: [11].

потенціал не достатній для комплексного вивчення складних медіафеноменів [2; 12].

У 2006 р. в історії вивчення ЗМІ в Україні відбулося те, що низка дослідників оцінюють як зміну наукової парадигми, а саме: Постановою Кабінету Міністрів України «соціальні комунікації» внесли до переліку галузей науки, з яких може бути присуджений науковий ступінь. З одного боку, це вирішило низку проблем для науковців – дослідників ЗМІ, зокрема, дало змогу «вивести» у видиму зону та консолідувати їхні напрацювання на сторінках фахових видань, присвячених соціокомунікаційній проблематиці.

Такими ж видимими стали і наукові проблеми галузі, що потребували свого розв'язання, а саме: дефіцит теорій, методологічна ригідність, невиробленість належного понятійно-термінологічного апарату та ефективного міждисциплінарного моделювання наукової роботи. Однак навіть і це є своєрідним припущенням, оскільки досі немає комплексного метанаукового дослідження праць у сфері соціальних комунікацій, яке б проілюструвало основні проблемно-тематичні тенденції у галузі [2]. Це тільки частина нових викликів, що постали перед науковцями, які нормативно працюють у галузі медіастудій уже на платформі соціальних наук.

Однак, ще починаючи від «філологічного» періоду та досі, гострою залишається необхідність у фундаментальному поліаспектному дослідженні історії української журналістики, розвитку історико-бібліографічної бази україномовної преси, яка друкувалась в Україні та поза її межами; українських іншомовних часописів, що видавались за кордоном; іншомовних друківаних газет та журналів, що виходили в Україні, та біобібліографічної бази даних українських журналістів, редакторів, видавців пресодруків, укладання національної бібліографії української преси ХІХ–ХХ ст. [6–9]. Розв'язання зазначених проблем, зокрема, творить необхідну емпіричну базу, яка може стати основою для подальших напрацювань теоретико-методологічних принципів вивчення вітчизняної преси та вирішення освітньо-професійних і прикладних завдань журналістикознавства.

Системне та комплексне вивчення вітчизняної преси розпочалось із створення у Львівській національній науковій бібліотеці України ім. В. Стефаника Науково-дослідного інституту

пресознавства, що при його заснуванні у 1993 р. названо «Науково-дослідний центр періодики». Вирішення комплексу засадничих, концептуальних та теоретико-методологічних питань дослідження преси в Україні було тим важливим надзавданням, яке на той час стояло перед вітчизняними вченими, та й досі не втратило своєї актуальності. [10, с. 96].

Станом на 1993 р. періодика, яка видавалась на теренах України українською та іноземними мовами, а також преса української еміграції були фактично недослідженими ні в Україні, ні поза її межами. Для того, щоби виправити цю ситуацію, необхідно було «опрацювати її як явище насамперед в історичному, методологічному та бібліографічному аспектах» [6, с. 3], що передбачало створення повного репертуару українських періодичних видань, встановлення консенсусу серед науковців щодо підходу та методології вивчення журналістики загалом і періодичних видань, у яких було би враховано їхнє призначення, особливості, закономірності та умови функціонування, характер впливу на свою аудиторію та стиль медіації між видавцями і читачами.

Загалом, основу сучасного наукового дослідження становлять: поняттєвий та фаховий термінологічний апарат, який застосовується науковцями задля формулювання гіпотез та дослідницьких питань, комунікації з колегами; набір теорій, з допомогою яких формують каркас майбутнього наукового проєкту, а також трактують та інтерпретують досліджувані феномени й отримані результати; чітко окреслені методи, інструменти та процедури, які використовуються для збору даних та подальшого їх аналізу, проведення спостережень та експериментів; історичний аспект, який включає акумульовані знання і досягнення у конкретній науковій галузі; зміна проблематики, розвиток та модифікація підходів дослідження тощо. Організувати та систематизувати окреслену сукупність елементів сучасного наукового дослідницького процесу можна, зокрема, засобом дослідницької парадигми.

Поняття «наукова парадигма» у дискурсі сучасної історії та метатеорії науки увів американський філософ та історик науки Томас Кун. Зокрема, у праці «The Structure of Scientific Revolutions» [«Структура наукових революцій»] (1962) мислитель,

аналізуючи історію науки, вжив термін «парадигма» для опису ідей та концепцій та принципів, які впливають на спосіб мислення учених, стають передумовами досліджень та як результат надалі визначають загальний напрям розвитку науки. Наукова парадигма, на думку дослідника, – це загальноновизнані досягнення науки, які дають змогу на деякий час впроваджувати для наукової спільноти моделі проблем, їхніх рішень та критеріїв визначення достовірності отриманого знання [4, с. 24–25].

Загалом, філософи, методологи та історики науки впродовж усього ХХ ст. пропонували свої підходи до формулювання метатеорії наукового пізнання. Зокрема, оригінальні концепції пропонували К. Поппер, І. Лакатос, П. Фейєрбенд. Уже наприкінці століття переважно серед американських філософів та дослідників історії науки розпочалися т. зв. «наукові війни» – дискусії щодо природи та доцільності наукового пізнання, які тривають й досі. Щодо ідей Т. Куна, то і сьогодні вони не втрачають своєї актуальності. Починаючи від його фундаментальних праць та дотепер трактування поняття «наукова парадигми» неодноразово змінювалось, переосмислювалось, а теорія зсуву парадигм застосовувалась у різних галузях наукового пізнання. Наприклад, швейцарський теолог, священник і письменник Ганс Кюнг у низці своїх праць розглядає історію християнської теологічної думки, застосовуючи метод парадигмального аналізу історії науки Т. Куна; італійський професор економіки Джованні Доссі та британо-венесуельська дослідниця соціально-економічного розвитку і технології Шарлотта Перес пропонували парадигмальну схему для опису циклів технологічних революцій та глобальних змін в економіці тощо.

Отже, парадигма – це сукупність некритично засвоєних положень та невідрефлексованих переконань, цінностей і дослідницьких пріоритетів науковців. Ці переконання можна виокремити й артикулювати, аналізуючи теоретико-спекулятивні елементи публікацій та характер трактування отриманих емпіричних даних в опублікованих наукових результатах.

Т. Кун у своїй праці також описав своєрідний трифазний життєвий цикл наукової парадигми, що складається із стадії, яку дослідник назвав “нормальна наука”, – коли сукупність наукових фактів трактується крізь призму домінуючої теорії, у

широкому розумінні – загальноприйнятої моделі світобачення, а наукові питання ставляться та вирішуються з опертям на попередні загально визнані наукові здобутки; наступна фаза – це період кризи в науці, під час якої з допомогою панівної теорії уже не можна пояснити аномальні факти, які не узгоджуються із загальноприйнятими поглядами й переконаннями, чи вирішити нетипові задачі, які раніше з тих чи інших причин спільнотою вчених ігнорувались. У результаті такої кризи вчені висувають нові спеціальні чи фундаментальні теорії, ідеї, концепції, спрямовані на те, щоби, власне, цю кризу подолати. Таким чином, у третій фазі формується нова парадигма, яка повністю або частково витісняє стару [4].

Парадигмальний зсув, чи, іншими словами, зміну парадигм, Т. Кун пов’язує із науковою революцією. Сама ж парадигма зсувається унаслідок кризи, яка спричинена ревізією самими ж науковцями загальноприйнятого погляду, якою повинна бути загальна модель науки, критики її основ, зокрема системи теорій, методів, підходів, концепцій. Переглядаються не лише фундаментальні теоретичні аспекти професійної сфери вчених, видозмінюються також їхній світогляд, система уявлень про навколишню дійсність [4, с. 107].

Теоретики та методологи, фахівці у галузі соціальних наук Егон Губа та Івонна Сешнс Лінкольн слідом за Т. Куном визначають дослідницьку парадигму як набір базових переконань, що ґрунтуються на низці припущень, синтез яких становить світоглядну модель, основні положення є певними віруваннями чи переконаннями, за якими носій цього світогляду визначає для себе природу дійсності, характер відносин її складових щодо цілого та своє місце у цій дійсності. Дослідницька парадигма є для вчених своєрідною системою відповідей на фундаментальні запитання онтологічного, епістемологічного та методологічного плану [13, р. 107–108].

У межах окресленої схеми онтологічні припущення визначають, що саме в межах певної наукової парадигми вважається реальним та справді існуючим, вказують на об’єктну та предметну сферу дослідження; припущення епістемологічного характеру стосуються природи знань про об’єкт вивчення, статус суб’єкта пізнання щодо цього об’єкта та як ці знання можна

отримати; методологічні припущення окреслюють дослідницькі стратегії, підходи та методи щодо реалізації дослідницьких завдань [13, с. 108]. Інколи послідовники підходу Губи та Лінкольн додають ще четверту складову, а саме: аксіологію, яка охоплює етичні аспекти проведення наукового дослідницького процесу на всіх його етапах [14, р. 28].

Пропоноване визначення – це трикомпонентна аналітична модель, за якою Е. Губа та І. С. Лінкольн здійснюють внутрішньо-та міжпарадигмальний аналіз позитивізму, постпозитивізму, критичної теорії та конструктивізму, які, за їхнім визначенням, як наукові парадигми є зразками осмисленого та інформативного способу сформулювати відповідь на окреслені запитання².

Наприклад, концептуально онтологічна позиція науковців, які працюють в топіці позитивізму, – це реалізм, вони переконані, що наука має опиратись на об'єктивні факти, які можуть бути вимірянні, а згідно з дуалістичною та об'єктивістською епістемологією цієї парадигми, гіпотези надаються перевірці засобом експериментально-маніпулятивної методології, із переважанням кількісних методів, а отриманим знанням можна присвоїти статус універсальних закономірностей.

Постпозитивістська онтологія – це критичний реалізм, епістемологія – фактично та ж об'єктивістська модель, якою оперують і позитивісти, однак критерієм об'єктивності є не фіксоване дуалістичне суб'єктно-об'єктне розмежування, а різноманітні критичні процедури, зокрема верифікація та фальсифікація, відповідно, уся методологія «працює» на вирішення дослідницьких завдань у межах парадигми постпозитивізму та спрямована на фальсифікацію, а не на перевірку гіпотез і теорій.

Онтологією критичних теорій є історичний реалізм, у її межах вивчаються причини соціальної нерівності, природа інститутів влади та соціальних конфліктів із суб'єктивістською та транзакційною епістемологією, за якою процес отримання

² Окрім зазначених, як окрему наукову парадигму вирізняють також прагматизм, онтологія якого змальовує несингулярну реальність. Вчені-прагматики здебільшого зацікавлені у вирішенні актуальних питань практичного характеру, щоби вдовольнити важливі потреби суспільного чи персонального значення, а не у дослідженні природи дійсності та її аспектів. На цьому принципі ґрунтується плюральний підхід щодо вибору епістемологічної стратегії та методів дослідження, які залежно від напрямку в межах парадигми прагматизму можуть відрізнятися, однак спільною рисою є їхня практична доцільність [14, р. 35].

наукових знань опосередкований системою цінностей дослідника, а істина має конвенційний характер, для з'ясування якої у межах цієї парадигми задля вивчення суспільно-політичних та економічних впливів на соціум та окремих індивідів застосовується діалектична методологія.

Конструктивізм³ заснований на онтологічному релятивізмі, згідно з яким, ідеї, концепції, теорії тощо не відображають реального стану речей, а є лише сконструйованими інтерпретативними моделями, так само як у критичній теорії застосовуються транзакційна та суб'єктивістська епістемологія й методології герменевтики та діалектики [13, р. 109–101]. Відзначимо, що Е. Губа та І. С. Лінкольн є прибічниками саме конструктивістського підходу [13, р. 105].

Варто зауважити, що окреслені базові парадигми помилково трактувати як фіксовані та застиглі у часі догмати. Натомість унаслідок змін соціальних обставин вони можуть регулярно видозмінюватися, редукуватися чи ускладнюватися, нівелюватися чи вдосконалюватися.

На нашу думку, ідеї Т. Куна насамперед спрямовані на те, щоби творити певний етос науки, за яким сучасний дослідник повинен сам рефлексувати щодо тих ідей, які він трактує як апіорні, очевидні данності, а також визначити нормативи та орієнтири власного дослідницького процесу. Конструктивність наукового дослідження у будь-якій сфері значною мірою залежить від глибини усвідомлення науковцем своїх мотивів та осмисленість стосовно власних переконань.

Загалом, щодо розуміння концепції наукової парадигми можна сформулювати два підходи: перший – критичний, або метанауковий, за яким аналітичним способом власне виявляються імпліцитні, «метафізичні», критерії сприйняття та оцінки вченими дійсності, які обумовлюють фундаментальні концепції, на яких стоїть наука та які загалом впливають на перебіг індивідуальної наукової праці кожного дослідника. Другий підхід – це нормативний, або проєктний, згідно з яким, наукова парадигма експліцитно визначає те, що в межах певної дисципліни потрібно вивчати, як це потрібно робити та як необхідно опрацювати

³ У сучасному науковому дискурсі конструктивізм часто ототожнюють з інтерпретивізмом.

отримані дані чи інтерпретувати результати дослідження. Отже, різниця між ними полягає у тому, хто саме артикулює вибір фундаментальних засад кожного окремого проєкту наукового дослідження: це здійснюють самі автори чи ті, хто вивчає та аналізує їхні праці.

Зразком метанаукового аналізу, т. зв. дослідження досліджень наукових праць у галузі соціальних комунікацій, які здійснювалися за кордоном, є стаття Джеймса Поттера, Роджера Купера та Майкла Дюпаньє «The three paradigms of mass media research in mainstream communication journals» [“Три парадигми дослідження мас-медіа в основних комунікаційних журналах”] (1993). У цій публікації аналізують статті, надруковані впродовж 1965–1989 рр. на сторінках американських фахових рецензованих журналів⁴, з метою скорелювати парадигмально обумовлені теоретичні орієнтири розглянутих ними досліджень із репрезентованими в цих же публікаціях емпіричними даними.

Для того, щоби окреслити, як саме автори дійшли своїх висновків, розглянемо структуру вказаного дослідження. Отже, як одиниці аналізу Дж. Поттер, Р. Купер та М. Дюпаньє обрали змінні – мету досліджуваного матеріалу, яку визначили як основну для з’ясування наукової парадигми, а також низку операційних елементів, що їх застосовують дослідники для досягнення своєї мети, і які також виділено у дві групи: перша група визначає орієнтацію дослідження і включає фокус та вибір теорії; друга група операційних елементів інформує щодо емпіричної бази, зокрема про характер даних, специфіку їхнього джерела та типу вибірки.

У статті зазначено, що на основі лише операційних елементів не можна визначити парадигму, оскільки, наприклад, одні й ті ж методи можуть бути використані для досягнення різних дослідницьких цілей, які парадигмально не є тотожними. З огляду на це у статті здійснено їхню класифікацію за приналежністю до тієї чи іншої наукової парадигми саме за метою як за фундаментальним критерієм оцінки досліджуваних матеріалів мас-медійної проблематики.

⁴ Це часописи: «Communication Monographs», «Communication Research», «Critical Studies in Mass Communication», «Human Communication Research», «Journal of Broadcasting and Electronic Media», «Journal of Communication», «Journalism Quarterly», «Quarterly Journal of Speech» [15, p. 326].

Класифікуючи статті за метою, автори визначили три напрями дослідницьких підходів, а саме: пояснення, інтерпретація, критика. Пояснювальні студії визначені як приналежні до парадигми соціальних наук; інтерпретаційні дослідження класифіковано як приналежні до однойменної інтерпретативістської парадигми⁵; дослідження означено як критичні, тож, відповідно, віднесені до парадигми критичних теорій.

Щодо операційних даних, то у статті роз'яснено, що фокус дослідження – це медіафеномени, які автори у розглянутих статтях пояснюють, інтерпретують чи критикують. Опираючись на модель комунікації Г. Лассвела, вони були виокремлені у десять категорій, а саме: медіаіндустрія, репрезентація особистості в ЗМІ, виробництво медіаповідомлень, зміст повідомлень, аналіз аудиторії, розповсюдження повідомлень, вплив медіа на окремих осіб, соціальні групи, вплив медіа на соціальні інститути, суспільство загалом, культуру, регулювання ЗМІ.

Використання теорії у статтях трактується з позиції гіпотетично-дедуктивного підходу до побудови схеми наукового дослідження, за яким із теорії виводиться загальне положення, на основі якого формулюється гіпотеза та через зібрані емпіричні дані здійснюється її перевірка. Самі дані поділяються за усталеною схемою, а саме: кількісні та якісні, взяті методом випадкової або не випадкової вибірки через безпосередній контакт із респондентами, з повідомлень ЗМІ, архівних даних, статистичної бази даних, аналізу вторинних джерел.

Проведений контент-аналіз дав змогу дослідникам з'ясувати, що з розглянутого ними масиву наукових публікацій понад 60% досліджень ґрунтується на парадигмі соціальних наук, близько 34% припадає на парадигму інтерпретивізму, парадигма критичних теорій – це менше 6% [15, р. 317].

Можливо, цих даних для нас було б достатньо для того, щоби запропонувати наступну гіпотетичну градацію наукових парадигм вивчення ЗМІ, а саме: парадигма соціальних наук, у топіці яких науковці, вивчаючи емпіричні дані, намагалися створити абстрактні схеми медіаповідомлень та пов'язані з ними поведінкові моделі членів суспільства задля того, щоб описати та узагальнити

⁵ Щодо парадигми соціальних наук та інтерпретивізму див. про позитивізм та конструктивізм.

їхні погляди, переконання, ставлення, цінності, мотивації, наміри тощо; парадигма інтерпретивізму, дослідження якої орієнтовані на аналіз репрезентованих у масовому інформаційному потоці фактів як зразків явно чи імпліцитно ідеологічно заангажованих наративів. У цих дослідженнях, зокрема, вивчався вплив владних структур на функціонування інституту засобів масової інформації та характер медіаповідомлень. Дослідження, що знаходяться на платформі критичної парадигми, спрямовані насамперед на виявлення домінуючої ідеології у журналістських, офіційних, рекламних та художніх текстах⁶.

Однак автори цього дослідження резюмують, що і справді розглянуті ними праці, присвячені проблематиці ЗМІ, здебільшого опираються на парадигму соціальних наук із метою пояснити медіаявища засобом кореляції переважно кількісних даних. Проте Дж. Поттер, Р. Купер та М. Дюпаньє зазначають також, що «існує серйозна проблема в досягненні цієї мети. Незважаючи на те, що більшість цих досліджень [ЗМІ] має ознаки соціальної науки, вони насправді є описовими, сугестивними та інтерпретуючими. Через те, що таких досліджень дуже багато, і оскільки ці дослідники настільки послідовно й беззаперечно поділяють ті ж припущення та правила, можливо, це також можна вважати [певною] парадигмою»⁷ [15, р. 334].

За парадигмальною логікою становлення історії науки, яку сформулював Т. Кун, в основі кожного дослідження лежить якась парадигма незалежно від дисципліни та наукового напрямку. Згідно із цим твердженням, сумнівним буде пошук супарадигмальної точки зору, з якої можна було б здійснювати аналіз положень інших дисциплін, не перебуваючи водночас під впливом якоїсь із парадигм. Однак здійснений Т. Куном опис динаміки становлення всезагального наукового знання дає змогу науковцям побудувати

⁶ Варто також вказати, що у жодній із зазначених наукових парадигм не передбачено вивчення історії преси, що є, як ми це уже зазначали, важливим аспектом пресознавчих досліджень в Україні.

⁷ Дж. Поттер, Р. Купер та М. Дюпаньє також допускають можливість співіснування кількох парадигм у межах соціальних наук, посилаючись при цьому на праці Р. Т. Крейга та вказуючи на підхід щодо епістемології і методології медіаствудій Клауса Герберта Кріпендорфа, який, зокрема, вважав, що дослідження ЗМІ знаходяться на допарадигмальній стадії, оскільки, орієнтуючись на соціальні науки, наразі не відповідають їхнім стандартам.

власну універсальну аналітичну схему, яку можна трактувати як прелогомен до усякого дослідницького проекту.

Висновки. Отже, наукова парадигма, на якій ґрунтується кожне дослідження, – це чотирикомпонентна модель наукового пізнання дійсності, до якої, зокрема, входять онтологічні, епістемологічні, методологічні та аксіологічні принципи вибору орієнтирів, концепцій, термінологічного базису, теорій, методів, які можуть застосовуватись у конкретній галузі науки, для формулювання дослідницького питання та віднаходження шляхів його вирішення.

Застосування парадигмального підходу у пресознавчих дослідженнях потенційно матиме вагомі позитивні наслідки насамперед практичного характеру. Зокрема, дослідницька парадигма може сприяти: ефективному налагодженню процесу вивчення преси, систематизації уже існуючих концепцій, теорій та методів її вивчення і формулюванню нових, що дасть змогу створити загальну платформу для комунікації та співпраці вчених, що працюють у цій галузі науки.

Використовуючи модель дослідницької парадигми, можна визначити та уніфікувати стандарти дослідження преси, методи збору даних, інструменти їхньої верифікації та інтерпретації, отже, парадигмальний підхід є підставою науково-методичної консистентності серед науковців, які займаються вивченням ЗМІ, що позитивно вплине на якість досліджень у межах усієї галузі та сприятиме ефективному обміну та репрезентації знань, принаймні на тому історичному етапі, коли галузь науки перебуває на «нормальній» стадії (за Т. Куном).

Однак для того, щоби вирішити окреслені у нашому дослідженні дилеми щодо з'ясування парадигмальної орієнтації пресознавчих досліджень, важливо проводити ретроспективне метанаукове вивчення напрацювань у цьому напрямі та віднаходити суперечності між їхніми засадничими елементами і теоретико-методологічним інструментарієм та підбором з уже існуючих або ж через формулювання нових метатеоретичних моделей віднайти оптимальну поліпарадигмальну чи допарадигмальну схему медіата пресознавчих студій.

Дослідникам, які працюватимуть над цією проблемою, потрібно мати на увазі, що за концепцією, які розробляв Т. Кун,

панівна наукова парадигма впливає на всі аспекти наукових проєктів та може наперед визначити очікувану результативність при їхній реалізації, а також обумовлює вибір критеріїв, за якими здійснюється метанауковий аналіз напрацювань у пресознавчій галузі.

Література

1. Бутиріна М. В. До питання побудови метатеорії масової комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2008. Т. 33. С. 40–44.
2. Габор Н. Кінець журналістикознавства чи початок нової епохи досліджень. *Медіакритика*. URL: <https://www.mediakrytyka.info/novi-tehnologii-media/kinets-zhurnalistykoznavstva-do-pytannya-pro-sotsialnokomunikatsiynyy-napryam-suchasnykh-mediadoslidzhen.html>.
3. Казакова Т. В. Сучасне українське журналістикознавство крізь призму концепту «соціальні комунікації». *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2008. Т. 30. Січ.-берез. С. 6–10.
4. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ: Port-Royal, 2001. 228 с.
5. Мантуло Н. Б. Парадигма як концепт теоретичного дискурсу масової комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики*. Київ, 2010. Т. 40. Лип.–верес. С. 25–30.
6. Романюк М. М. Науково-дослідний центр періодики: необхідність створення і перспективи розвитку. *Українська періодика: історія і сучасність: тези доп. і повідомл. Всеукр. наук.-теорет. конф. (9–10 груд. 1993 р.)*. Львів, 1993. С. 3–4.
7. Романюк М. Пресознавчі дослідження науковців ЛННБ України ім. В. Стефаника. *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. дванадцятої Всеукр. наук.-теорет. конф.*, Львів, 30 листоп. – 1 груд. 2018 р. Львів, 2018. С. 76–82.
8. Романюк М. Українське пресознавство на порозі XXI століття. Львів, 2000. 110 с.
9. Сніцарчук Л. Об'єднані дослідницьким пошуком. *Журналістика*. Київ. 2014. Вип. 13. С. 41–45.
10. Сніцарчук Л. Ще раз про бібліографію української преси, або Чи за-требуваний нині український медіадосвід XIX–XX ст. *Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повідомл. дванадцятої Всеукр. наук.-теорет. конф.*, Львів, 30 листоп. – 1 груд. 2018 р. Львів, 2018. С. 93–100.
11. Трачук Т. А. Розвиток історії української преси у працях науковців початку XX ст. *Українське журналістикознавство*. Київ, 2012. Вип. 11. С. 5–8.
12. Фінклер Ю. Від журналістикознавства до медіавістики: як я б назвав нашу науку. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/production/article/206088/2022-12-18-vid-zhurnalistykoznavstva-do-mediavistyky-yak-ya-b-nazvav-nashu-nauku/>.
13. Guba E. G., & Lincoln Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. *Handbook of qualitative research*. Sage Publications, Inc. p. 105–117.

14. Kivunja C. & Kuyini A. B. Understanding and Applying Research Paradigms in Educational Contexts. *International Journal of Higher Education*. 2017. Vol. 6. N. 5. P. 26–41. DOI: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v6n5p26>.

15. Potter W. James, Cooper Roger, Dupagne Michel. The Three Paradigms of Mass Media Research in Mainstream Communication Journals. *Communication Theory*. 1993. Vol. 3. Issue 4. November. P. 317–335. DOI:10.1111/j.1468-2885.1993.tb00077.x.

References

1. Butyrina, M.V. (2008). Do pytannia pobudovy metateorii masovoi komunikatsii [To the issue of building a meta-theory of mass communication], *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, Kyiv, (33), 40–44 (in Ukr.).

2. Habor, N. (2013). Kinets zhurnalistykoznavstva chy pochatok novoi epokhy doslidzhen [The end of journalism studies or the beginning of a new era of research], *Mediakrytyka*. Retrieved from <https://www.mediakrytyka.info/novi-tehnologii-media/kinets-zhurnalistykoznavstva-do-pytannya-pro-sotsialnokomunikatsiynny-napryam-suchasnykh-mediadoslidzhen.html> (in Ukr.).

3. Kazakova, T. V. (2008). Suchasne ukrainske zhurnalistykoznavstvo kriz pryzmu kontseptu «sotsialni komunikatsii» [Modern Ukrainian journalism studies through the prism of the concept of «social communications»], *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, Kyiv, (30), Sich-berez., 6–10 (in Ukr.).

4. Kun, T. (2001). Struktura naukovykh revoliutsii [The structure of scientific revolutions], Kyiv: Port-Royal, 228 (in Ukr.).

5. Mantulo, N. B. (2010). Paradyhma yak kontsept teoretychnoho dyskursu masovoi komunikatsii [Paradigm as a concept of theoretical discourse of mass communication], *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, Kyiv, (40), Lyp.–veres., 25–30 (in Ukr.).

6. Romaniuk, M. M. (1993). Naukovo-doslidnyi tsentr periodyky: neobkhdnist stvorennia i perspektyvy rozvytku [Scientific research center of periodicals: necessity of establishment and prospects of development], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: tezy dop. i povidoml. Vseukr. nauk.-teoret. konf.* (9–10 hrud. 1993 r.), Lviv, 3–4 (in Ukr.).

7. Romaniuk, M. (2018). Presoznavchi doslidzhennia naukovtsiv LNNB Ukrainy im. V. Stefanyka [Press studies of scientists of Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dop. ta povidoml. dvanadtsiatoi Vseukr. nauk.-teoret. konf.*, Lviv, 30 lystop. – 1 hrud. 2018 r., Lviv, 76–82 (in Ukr.).

8. Romaniuk, M. (2000). Ukrainske presoznavstvo na porozi XXI stolittia [Ukrainian press studies at the threshold of the 21st century], Lviv, 110 (in Ukr.).

9. Snitsarchuk, L. (2014). Obiednani doslidnytskym poshukom [United by exploratory search], *Zhurnalistyka*, Kyiv, (13), 41–45 (in Ukr.).

10. Snitsarchuk, L. (2018). Shche raz pro bibliografiu ukrainskoi presy, abo chy zatrebuvanyi nyny ukrainskyi mediadosvid XIX–XX st. [Once again about the bibliography of the Ukrainian press, or whether Ukrainian media experience

of the 19th-20th centuries is in demand today], *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist: dop. ta povidoml. dvanadtsiatoi Vseukr. nauk.-teoret. konf.*, Lviv, 30 lystop. – 1 hrud. 2018 r., Lviv, 96 (in Ukr.).

11. Trachuk, T. A. (2012). Rozvytok istorii ukrainskoi presy u pratsiakh naukovtsiv pochatku XX st. [The development of the history of the Ukrainian press in the works of scientists of the beginning of the 20th century], *Ukrainske zhurnalistykoznavstvo*, Kyiv, (11), 5–8 (in Ukr.).

12. Finkler, Yu. Vid zhurnalistykoznavstva do mediavistyky: yak ya b nazvav nashu nauku. [From journalism to media studies: how would I call our science], *Detektor media*. Retrieved from <https://detector.media/production/article/206088/2022-12-18-vid-zhurnalistykoznavstva-do-mediavistyky-yak-ya-b-nazvav-nashu-nauku/> (in Ukr.).

13. Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. *Handbook of qualitative research*. Sage Publications, Inc. p. 105–117 (in Eng.).

14. Kivunja, C. & Kuyini, A. B. (2017). Understanding and Applying Research Paradigms in Educational Contexts, *International Journal of Higher Education*, (6, 5), 26–41 (in Eng.). DOI: <https://doi.org/10.5430/ijhe.v6n5p26>.

15. Potter, W. James, Cooper, Roger & Dupagne, Michel (1993). The Three Paradigms of Mass Media Research in Mainstream Communication Journals. *Communication Theory*, (3, 4), November, 317–335 (in Eng.). DOI:10.1111/j.1468-2885.1993.tb00077.x.

Roman Blikharskyi

PhD in Social Communications

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
(Lviv, Ukraine)

PARADIGMAL FOUNDATIONS OF PRESS STUDIES

The article describes a paradigmatic model of scientific research, which consists of a system of beliefs held by scientists, concepts, theoretical models, epistemological positions, methodological techniques and axiological principles that determine the spectrum of scientific approaches to the study of media phenomena.

It was found out that scientists dealing with the problems of social communications must take into account the complexity of the object of study, and the research process itself must be designed in such a way that, having defined principles, directions, clear disciplinary frameworks, a proven theoretical and methodological base, it also had the opportunity for interdisciplinary interaction to be adaptive to current problems and scientific tools.

In the article, the paradigmatic meta-theoretical approach is considered as one of the effective ways of organizing a system for solving ambivalent tasks that may arise when conducting press studies. The main modern approaches to the construction of theoretical-methodological and epistemological models for the study of journalistic and socio-communication issues on an interdisciplinary, polyparadigmatic basis are analyzed, and the dominant research paradigms on the basis of which the study of mass media abroad is conducted are characterized.

A number of advantages of using a paradigmatic approach in the organization of press studies and in the effective exchange and representation of acquired knowledge are outlined, in particular, adjustment of the process of studying the press, systematization of concepts, theories and methods of its study, determination of scientific standards for conducting press studies, etc.

It was determined that an important task of solving problems related to the paradigmatic orientation of press studies is to conduct a meta-scientific analysis of domestic scientific works on communication studies in the future, which will allow to reveal contradictions and consistency between the basic and operational elements of research in order to find and correct the optimal model of media and press studies.

Keywords: press studies, journalism studies, social communications, scientific paradigm, metatheory, metascience, mass media, press.